

Ο πλανήτης στην εποχή της απολυταρχίας

«Το Βήμα» προδημοσιεύει αποσπάσματα του βιβλίου της αμερικανίδας δημοσιογράφου και ιστορικού Αν Απλμπάουμ. Ήταν η πρώτη που παρατήρησε ότι οι σημερινοί δικτάτορες αλληλοϋποστηρίζονται για να διατηρήσουν τον προσωπικό πλούτο και την εξουσία τους

Το βιβλίο «Δικτάτορες Α.Ε. Οι δικτάτορες που θέλουν να κυριαρχήσουν στον κόσμο» της Αν Απλμπάουμ θα κυκλοφορήσει στην Ελλάδα στις 18 Νοεμβρίου από τις εκδόσεις Παπαδόπουλος. Η Αν Απλμπάουμ είναι αμερικανίδα δημοσιογράφος και ιστορικός. Έχει εργαστεί σε πολλά μεγάλα έντυπα, από τον «Economist» και τον «Independent», για τα οποία κάλυψε την πτώση του Τείχους του Βερολίνου, μέχρι τη συντακτική ομάδα της «Washington Post», ενώ κυκλοφορούν στα ελληνικά βιβλία της που κυκλοφορούν στα ελληνικά είναι «Το Λυκόφως της δημοκρατίας. Η οαγήνη του απολυταρχισμού» και το «Σιδηρούν παραπέτασμα». Η Απλμπάουμ είναι η πρώτη που παρατήρησε ότι οι σημερινοί δικτάτορες αλληλοϋποστηρίζονται και αυτό αναπτύσσει στο τελευταίο της βιβλίο, του οποίου δημοσιεύουμε αποσπάσματα. Στους δικτάτορες συγκαταλέγει και τον Ντόναλντ Τραμπ, για τον οποίο έγραψε πρόσφατα ότι «μιλάει σαν τον Χίτλερ και τον Μουσολίνι». Είναι παντρεμένη και τον πολωνό πολιτικό Ράντοσλαβ Σικόρσκι, που είναι σήμερα υπουργός Εξωτερικών της χώρας του.

Ο ΛΟΙ ΜΑΣ έχουμε στο μυαλό μας την καρικατούρα ενός απολυταρχικού κράτους. Υπάρχει ένας μοχθρός ηγέτης που κυβερνά τη χώρα και παράλληλα έχει τον έλεγχο του στρατού και της αστυνομίας. Χρησιμοποιώντας βία, ο στρατός και η αστυνομία εκφοβίζουν τον λαό. Υπάρχουν επίσης κάποιοι οστανικοί συνεργάτες και ίσως και κάποιοι γενναίοι αντιφρονούντες. Όμως, στον εικοστό πρώτο αιώνα, αυτή η καρικατούρα δεν έχει μεγάλη σχέση με την πραγματικότητα. Σήμερα οι απολυταρχίες δεν διοικούνται από έναν μοχθρό ηγέτη, αλλά από εξελιγμένα δίκτυα που βασίζονται σε κλεπτοκρατικές οικονομικές δομές, δηλαδή από ένα σύμπλεγμα υπηρεσιών ασφαλείας – στρατιωτικές, παραστρατιωτικές, αστυνομικές – αλλά και εμπειρογνώμονες της τεχνολογίας που παρέχουν παρακολούθηση, προπαγάνδα και παραπληροφόρηση. Τα μέλη αυτών των δικτύων συνδέονται μεταξύ τους όχι μόνο εντός μιας ήδη υπάρχουσας απολυταρχίας αλλά και με δίκτυα σε άλλες απολυταρχικές χώρες, και μερικές φορές ακόμη και σε δημοκρατίες. Οι διεφθαρμένες κρατικές εταιρείες σε μια δικτατορία συναλλάσσονται με τις αντίστοιχες διεφθαρμένες κρατικές εταιρείες σε μια άλλη δικτατορία. Η αστυνομία μιας χώρας μπορεί να εξοπλίζει και να εκπαιδεύει την αστυνομία άλλων χωρών. Οι προπαγανδιστές χρησιμοποιούν κοινούς πόρους – οι «φάρμες troll» και τα δίκτυα ενημέρωσης που προωθούν την προπαγάνδα ενός συγκεκριμένου δικτάτορα μπορούν επίσης να αξιοποιηθούν στην προώθηση της προπαγάνδας ενός άλλου δικτάτορα – αλλά και κοινή θεματολογία: τον εκφυλισμό της δημοκρατίας, τη σταθερότητα και την ασφάλεια που εμπνέει ο απολυταρχισμός, τη φαυλότητα της Αμερικής.

Αυτό δεν σημαίνει ότι υπάρχει κάποιο μυστικό δωμάτιο όπου συναντιούνται οι κακοί, όπως στις ταινίες του Τζέιμς Μποντ. Ούτε ότι η σύγχρονη μαζί του αποτελεί μια νέα εκδοχή του «Ψυχρού Πολέμου στον εικοστό πρώτο αιώνα», όπου είμαστε «εμείς εναντίον αυτών». Κάποιοι από τους σύγχρονους αυταρ-

χικούς ηγέτες αυτοσυστήνονται ως κομμουνιστές, άλλοι ως μοναρχικοί, κάποιοι ως εθνικιστές και κάποιοι άλλοι ως οπαδοί της θεοκρατίας. Τα καθεστώτα τους έχουν διαφορετικές ρίζες, στόχους και συμβολισμούς. Ο κινεζικός κομμουνισμός και ο ρωσικός εθνικισμός διαφέρουν όχι μόνο μεταξύ τους αλλά και από τον μολιβαριανό σοσιαλισμό της Βενεζουέλας, το Juche της Βόρειας Κορέας ή τον σιιτικό ριζοσπαστισμό της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν. Όλα διαφέρουν από τις αραβικές μοναρχίες και άλλες χώρες – τη Σαουδική Αραβία, τα Εμιράτα, το Βιετνάμ – οι οποίες ως επί το πλείστον δεν επιδιώκουν να υπονομεύσουν τον δημοκρατικό κόσμο. Διαφέρουν επίσης από τις πιο ήπιες απολυταρχίες και τις υβριδικές δημοκρατίες, που μερικές φορές αποκαλούνται ανελεύθερες δημοκρατίες – Τουρκία, Σιγκαπούρη, Ινδία, Φιλιππίνες, Ογγαρία – οι οποίες άλλοτε συντάσσονται με τον δημοκρατικό κόσμο και άλλοτε όχι. Σε αντίθεση με τις στρατιωτικές ή πολιτικές συμμαχίες άλλων εποχών και τόπων, αυτή η ομάδα δεν λειτουργεί σαν συνασπισμός, αλλά μάλλον σαν ένα τραστ εταιρειών (η «Απολυταρχία ΑΕ»), τις οποίες δεν ενώνει κάποια κοινή ιδεολογία, αλλά περισσότερο η αδυσώπητη αποφασιστικότητά τους να διατηρήσουν τον προσωπικό πλούτο και την εξουσία των μελών τους.

«**Κάποιοι από τους σύγχρονους αυταρχικούς ηγέτες αυτοσυστήνονται ως κομμουνιστές, άλλοι ως μοναρχικοί, κάποιοι ως εθνικιστές και κάποιοι άλλοι ως οπαδοί της θεοκρατίας**

Τον εικοστό αιώνα, ο αυταρχικός κόσμος ήταν λιγότερο ενωμένος και συμπαγής από ό,τι είναι σήμερα. Κομμουνιστές και φασίστες – αλλά, μερικές φορές, ακόμη και κομμουνιστές εναντίον κομμουνιστών – πολέμησαν με λύσσα ο ένας τον άλλον. Όλοι τους όμως είχαν την ίδια άποψη για το πολιτικό σύστημα που ο Λένιν, ο ιδρυτής του σοβιετικού κράτους, αποκαλούσε σκαπτικά «αυτική δημοκρατία», την οποία χαρακτήριζε «ατελή, κολοβή, ψεύτικη και υποκριτική, παράδεισο για τους πλούσιους, παγίδα και φενάκι για τους φτωχούς και όσους φιλελεύθεροι εκμετάλλευσαν». «Καθαρή δημοκρατία», έγραψε ο Λένιν, ήταν «η ψευδοεπιγραφή φρόνα ενός φιλελεύθερου αισού που προσπαθεί να ξεγελάσει τους εργάτες». [...] Οι ιδρυτές του φασισμού, αν και σφοδρά αντίθετοι στο καθεστώς του Λένιν, απέρριπταν, κι εκείνοι με την ίδια βδελυγμία, τους δημοκρατικούς αντιπάλους τους. Ο Μουσολίνι, ο ιταλός ηγέτης του οποίου το κίνημα επινόησε τις λέξεις «φασισμός» και «ολοκληρωτισμός», χλεύαζε τις φιλελεύθερες κοινωνίες ως αδύναμες και εκφυλισμένες. [...] Η κριτική του Χίτλερ στον φιλελευθερισμό ακολούθησε το ίδιο μοτίβο.

Οι σύγχρονοι απολυταρχικοί ηγέτες διαφέρουν σε πολλά σημεία από τους προκατόχους τους του εικοστού αιώνα. Αλλά οι κληρονόμοι, οι διάδοχοι και οι μιμητές αυτών των παλαιότερων ηγετών και στοχα-

στών, όσο διαφορετικές και αν είναι οι ιδεολογίες τους, έχουν έναν κοινό εχθρό. Αυτός ο εχθρός είμαστε εμείς.

Για να είμαστε πιο ακριβείς, αυτός ο εχθρός είναι ο δημοκρατικός κόσμος, η «Δύση», το ΝΑΤΟ, η Ευρωπαϊκή Ένωση, οι δικοί τους εσωτερικοί δημοκρατικοί αντίπαλοι και οι φιλελεύθερες ιδέες που τους εμπνέουν. Σε αυτές περιλαμβάνεται η ιδέα ότι ο νόμος είναι μια δύναμη ουδέτερη και απαλλαγμένη από τις ιδιοτροπίες της πολιτικής, ότι τα δικαστήρια και οι δικαστές πρέπει να είναι ανεξάρτητα, ότι η ύπαρξη αντικοινοκρατίας είναι θεμιτή, ότι τα δικαιώματα του λόγου και του συνέρχεσθαι μπορούν να διασφαλιστούν και ότι μπορούν να υπάρχουν ανεξάρτητοι δημοσιογράφοι, συγγραφείς και στοχαστές ικανοί να ασκούν κριτική στο κυβερνών κόμμα ή τον ηγέτη, δίχως να θέτουν σε κίνδυνο την ύπαρξη του κράτους.

Οι απολυταρχικοί ηγέτες μισούν αυτές τις αρχές, επειδή απειλούν την εξουσία τους. Εάν οι δικαστές και οι ένοχοι είναι ανεξάρτητοι, τότε μπορούν να θέσουν τους κυβερνώντες προ των ευθυνών τους. Αν υπάρχει πραγματικά ελευθερία του Τύπου, τότε υπάρχουν ανεξάρτητοι δημοσιογράφοι, συγγραφείς και στοχαστές ικανοί να αποκαλύψουν κλοπές και διαφθορά υψηλού επιπέδου. Αν το πολιτικό σύστημα δίνει τη δυνατότητα στους πολίτες να επηρεάζουν την κυβέρνηση, τότε οι πολίτες μπορούν τελικά να αλλάξουν το καθεστώς.

Η εχθρότητά τους προς τον δημοκρατικό κόσμο δεν είναι απλά μια μορφή παραδοσιακού γεωπολιτικού ανταγωνισμού, όπως εξακολουθούν να πιστεύουν οι «ρεα-

λιότες» και αρκετοί στρατηγιστές των διεθνών σχέσεων. Η αντίθεσή τους έχει μάλλον τις ρίζες της στην ίδια τη φύση του δημοκρατικού πολιτικού συστήματος, με λέξεις όπως «λογοδοσία», «διαφάνεια» και «δημοκρατία». Ακούγοντας αυτή τη γλώσσα να έρχεται τόσο από τον δημοκρατικό κόσμο όσο και από τους δίκους τους εγχώριους αντιφρονούντες, οι αυταρχικοί ηγέτες επιδιώκουν να καταστρέψουν και τους δύο. Η ίδια τους η ρητορική το καθιστά αυτό σαφές.

Τη δεκαετία του 1990, εποχή κατά την οποία ο κόσμος αδημονούσε να δρέψει τους νέους καρπούς της ειρήνης φλυαρώντας πλέον μονάχα για τηλεοπτικές εκπομπές και τίποτε άλλο, τα κρυφά κόστη για στιδήποτε σταμάτησαν να μνημονεύονται. Ήταν η εποχή του «Τέλους της Ιστορίας», του δοκιμίου του Φράνσις Φουκουγιάμα (Francis Fukuyama) από το ουλλογικό έργο «National Interest» (1989), το οποίο αναγνώστηκε λανθασμένα ως μια αφελής διακήρυξη ουτοπικού ευδαιμονισμού, σύμφωνα με τον οποίο στον αγγελλικά πλασμένο κόσμο μας όλα θα πάνε καλά: η φιλελεύθερη δημοκρατία θα επικρατήσει, αργά ή γρήγορα όλοι θα τι θέλουν, και δεν απαιτείται καμία ιδιαίτερη προσπάθεια για την προώθησή της – απλώς κάντε υπομονή και τα ευεργετικά αποτελέσματα του εμπορίου και της παγκοσμιοποίησης θα κάνουν τα μαγικά τους. Το πραγματικό επίχειρμα του Φουκουγιάμα ήταν, βέβαια, πολύ λεπτότερο, αλλά η

απλουστευμένη εκδοχή του έγινε δημοφιλής επειδή οι άνθρωποι ήθελαν να ισχύει. Διόλου περίεργο: Η ιδέα ότι η φιλελεύθερη δημοκρατία είναι αναπόδραστη άγγιζε βαθύτερες χορδές. Οι πολίτες των δημοκρατικών χωρών ένιωθαν ενάρετοι, αφού ζούσαν ήδη στην ιδανική κοινωνία. Επιχειρηματίες και τραπεζίτες που μόλις τότε άρχιζαν να επεκτείνουν τις επενδύσεις τους στην Κίνα και τον μετασοβιετικό κόσμο αισθάνονταν επίσης οραία. Αν τα παλιά ηθικά διλήμματα σχετικά με τις επενδύσεις σε αυταρχικά κράτη δεν υφίσταντο πλέον, τότε δεν υπήρχε κανένας απολύτως λόγος να προβληματίζονται για τις όποιες ενέργειές τους.

Οι Γερμανοί πίστευαν ότι το εμπόριο και η διπλωματία είχαν επανευνώσει τη χώρα τους. Πίστευαν επίσης ότι το εμπόριο και η διπλωματία θα βοηθούσαν, τελικά, στην εξοάλυνση των σχέσεων μεταξύ Ρωσίας και Ευρώπης. Την ίδια στιγμή, και για παρόμοιους λόγους, πολλοί Αμερικανοί και Ευρωπαίοι άρχισαν να πιστεύουν ότι το εμπόριο θα έφερνε επίσης την αρμονία στον Ειρηνικό, ενοματιώνοντας την Κίνα στον δημοκρατικό κόσμο. Είχαν κι αυτοί λόγους για να ελπίζουν: διάφορες φράξες διεκδικούσαν την εξουσία στην Κίνα, συμπεριλαμβανομένων ορισμένων που ήθελαν φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις. Όπως έγγραφα πρόσφατα ο γνωστός διπλωμάτης και ιστορικός Τζούλιαν Γκέρβιτς, οι κινέζοι οικονομολόγοι της εποχής διατηρούσαν ένα εκπληκτικά ευρύ

φάσμα επαφών με τους δυτικούς οικονομολόγους, υιοθετώντας την οπτική τους για τις αγορές και το εμπόριο, καθώς και την ανάλυσή τους για τους δεσμούς μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και πολιτικής κουλτούρας. Μια πιο ελεύθερη, αν κι όχι ακριβώς δημοκρατική, Κίνα φαινόταν εφικτή, ακόμη και για πολλούς Κινέζους.

Υπήρχαν και σκεπτικιστές. Ένας ευρύς συνασπισμός πολιτικών και συνδικαλιστών προσπάθησε να σταματήσει την είσοδο της Κίνας στον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου, φοβούμενος τις επιπτώσεις στους δυτικούς εξαγωγόμενους. Αλλά οι απλώς αμφέβαλλαν για το αν η σχέση μπορούσε να αποφέρει αυτά που υποσχόταν. Ο Κρις Πάτεν (Chris Patten), ο τελευταίος βρετανός κυβερνήτης του Χονγκ Κονγκ, δήλωσε ότι η Βρετανία έτρεφε «αυταπάτες» εάν φανταζόταν ότι μια πλουσιότερη Κίνα θα γίνει αυτομάτως δημοκρατία. Αλλά μέσα σε όλες τις συζητήσεις για την Κίνα και τη Ρωσία που έγιναν τη δεκαετία του 1990, και τον οικονομικό αντίκτυπο που θα μπορούσαν να έχουν τα ανοικτά σύνορα στις δυτικές αγορές, σχεδόν κανείς δεν μίλησε για τον πολιτικό αντίκτυπο στις δυτικές δημοκρατίες. Όλοι υπέθεσαν ότι, σε έναν πιο ανοικτό, διασυνδεδεμένο κόσμο, η δημοκρατία και οι φιλελεύθερες ιδέες θα εξαπλώνονταν στα αυταρχικά κράτη. Κανείς δεν φανταζόταν ότι η απολυταρχία και η ανελευθερία θα εξαπλώνονταν στον δημοκρατικό κόσμο.

Η ασφάλεια δεν είναι ο μόνος στόχος. Ο δημοσιογράφος για θέματα τεχνολογίας Ρος Αντερσεν (Ross Andersen) έγραψε στο «The Atlantic» ότι σύντομα «κινεζικοί αλγόριθμοι θα είναι σε θέση να συνδυάζουν σημεία δεδομένων από ευρύ φάσμα πηγών – ταξιδιωτικά αρχεία, φίλους και συνεργάτες, αναγνωστικές συνήθειες, αγορές – για να προβλέψουν την πολιτική αντίσταση πριν αυτή συμβεί». Με κάθε νέα ανακάλυψη και πρόοδο της τεχνητής νοημοσύνης, η Κίνα πλησιάζει όλο και πιο κοντά στο ιερό της δικοποπής: ένα σύστημα που μπορεί να εξαλείψει όχι μόνο τις λέξεις «δημοκρατία» και «Τιενανμέν» από το Διαδίκτυο, αλλά και τις ιδέες που ωθούν κάποιους να γίνουν ακτιβιστές της δημοκρατίας ή να κατέβουν άφο-

«
Οι κληρονόμοι, οι διάδοχοι και οι μιμητές των παλαιότερων ηγετών και στοχαστών, όσο διαφορετικές και αν είναι οι ιδεολογίες τους, έχουν έναν κοινό εχθρό. Αυτός ο εχθρός είμαστε εμείς

βα σε διαδηλώσεις (...) Είναι θέμα χρόνου να εξαπλωθούν περαιτέρω αυτές οι πρακτικές, βάζοντας σε πειρασμό και τους ηγέτες των δημοκρατιών (...). Το κατασκοπευτικό λογισμικό (spyware) κινητών τηλεφώνων Pegasus, που δημιουργήθηκε από την ισραηλινή εταιρεία NSO, έχει χρησιμοποιηθεί για την παρακολούθηση δημοσιογράφων, ακτιβιστών και πολιτικών αντιπάλων στην Ουγγαρία, το Καζακστάν, το Μεξικό, την Ινδία, το Μπαχρέιν και την Ελλάδα, μεταξύ άλλων.

Σήμερα, τα γραφεία του Xinhua και του RT στην Αφρική, μαζί με την Telesur και το PressTV, παράγουν σε μαζική κλίμακα ρεπορτάζ, συνηθήματα, μιμείδια και αφηγήματα που προωθούν την κοσμοθεωρία της Απολυταρχίας ΑΕ. Αυτά στη συνέχεια αναπαράγονται και ενισχύονται από αυθεντικά και μη αυθεντικά δίκτυα σε πολλές χώρες, μεταφράζονται και αναδιαμορφώνονται για τις τοπικές αγορές. Το μεγαλύτερο μέρος του υλικού που παράγεται με αυτόν τον τρόπο είναι χαμηλής ποιότητας, αλλά και χαμηλού βεβαίως κόστους. Πολιτικοί, «ειδήμονες» και διαδικτυακές ομάδες, εικονικοί και μη, το χρησιμοποιούν και το επικαλούνται. Οι ψεύτικοι λογαριασμοί μάλιστα καταφέρνουν και κρύβουν τον αληθινό ιδιοκτήτη τους εκμεταλλευόμενοι μερικές φορές – όπως και οι κλεπτοκρατικές επιχειρήσεις – τα παραθυράκια του εταιρικού δικαίου. Αντί για ξέπλυμα βρώμικου χρήματος, έχουμε ξέπλυμα πληροφοριών.

Στόχος τους (των αυταρχικών ηγετών) είναι να πείσουν τους ανθρώπους να κοιτάζουν τη δουλειά τους, να μην ανακατεύονται στην πολιτική και να μην ελπίζουν ποτέ σε μια δημοκρατική εναλλακτική λύση: Το κράτος μας μπορεί να είναι διεφθαρμένο, αλλά και οι άλλοι το ίδιο είναι. Μπορεί να μη σας αρέσει ο ηγέτης μας, αλλά οι άλλοι είναι χειρότεροι. Μπορεί να μη σας αρέσει η κοινωνία μας, αλλά τουλάχιστον εμείς είμαστε δυνατοί, ενώ ο δημοκρατικός κόσμος είναι αδύναμος, εκφλοιομένος, διακομμένος, ετοιμοθάνατος.

Αλλοι αυταρχικοί ηγέτες μονοπωλούν τη δημόσια συζήτηση τραβώντας τα φώτα της δημοσιότητας όσο μπορούν περισσότερο επάνω τους. Ο Ούγκο Τσαβές εμφανιζόταν συνεχώς στην τηλεόραση της Βενεζουέλας, διακόπτοντας ταυτόχρονα τη ροή του κανονικού προγράμματος σε όλα τα τηλεοπτικά και ραδιοφωνικά μέσα. Τις Κυριακές παρουσίαζε ένα πολυώροτο ούσο, το «Al Presidente», στη διάρκεια του οποίου υπέβαλλε το τηλεοπτικό κοινό του σε μακροσκελείς μονολόγους για την πολιτική ή τον αθλητισμό, διηγούμενος ενίοτε και άγνωστα επεισόδια από την προσωπική του ζωή, ή και τραγουδώντας. Μερικές φορές προσκαλούσε και διασημότητες στον πλατό του, μεταξύ των οποίων η Ναόμι Κάμπελ και ο Σον Πεν. Από μία άποψη, το εν λόγω μοντέλο κατελώματος της δημόσιας συζή-

Στη Ρωσία του Πούτιν, στη Συρία του Ασαντ ή στη Βενεζουέλα του Μαδούρο, οι πολιτικοί και οι τηλεπερσόνες επιδιώνται συχνά σε ένα διαφορετικό παιχνίδι. Λένε ψέματα συνεχώς, απροκάλυπτα, καταφανέστατα

τηνς αποτέλεσε τον προπομπό της προεκλογικής εκστρατείας του Ντόναλντ Τραμπ το 2016 – αν και ο Τραμπ το έκανε αυτό χρησιμοποιώντας τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και όχι την τηλεόραση. Και οι δύο άνδρες επίσης έλεγαν επανειλημμένα και απροκάλυπτα ψέματα, όπως κάνουν και άλλοι σύγχρονοι δικτάτορες.

Η πολιτική επιστήμονας Λιζα Γουεντίν έχει παρατηρήσει ότι το συριακό καθεστώς λέει ψέματα τόσο γελίοια, που κανείς δεν θα μπορούσε να τα πιστέψει, για παράδειγμα ότι η Συρία, στο αποκορύφωμα του εμφυλίου πολέμου, ήταν ένας εξαιρετικός τουριστικός προορισμός. Αυτές οι «εθνικές μυθοπλασίες», κατέληξε, δεν είχαν σκοπό να πείσουν κανέναν, αλλά μάλλον να καταδείξουν τη δύναμη του εκάστοτε μυθολόγου. Μερικές φορές το ζήτημα δεν είναι να πιστέψουν οι άνθρωποι το ψέμα, αλλά να φοβηθούν τον ψεύτη. Και αυτό σηματοδοτεί μια απόκλιση από το παρελθόν. Οι σοβιετικοί ηγέτες επίσης έλεγαν ψέματα, αλλά φρόντιζαν αυτά να είναι όσο γίνεται αληθοφανή. Όπως ο Χρυσόστοφ στον ΟΗΕ, θύμωσαν όταν κάποιος τους κατηγορούσε ότι λένε ψέματα και απαντούσαν με ψευδή «στοιχεία» ή αντιπεχειρήματα. Στη Ρωσία του Πούτιν, στη Συρία του Ασαντ ή στη Βενεζουέλα του Μαδούρο, οι πολιτικοί και οι τηλεπερσόνες επιδιώνται συχνά σε ένα διαφορετικό παιχνίδι. Λένε ψέματα συνεχώς, απροκάλυπτα, καταφανέστατα. Αλλά όταν ξεμπροστιάζονται, δεν μπαίνουν καν στον κόπο να διαψεύσουν.